

LUDMANN MIHÁLY

HADIKIÁLLÍTÁSOK A NAGY HÁBORÚ IDEJÉN

Megnyitó ünnepség a Margit-szigeten (1917), középen Augustza főhercegasszony és Szurmay Sándor honvédelmi miniszter

A háború során kétféle hivatalos hadikiállítás létezett. Az egyik a Sajtóhadiszállás művészeinek alkotásait mutatta be. Az itt alkotó művészek – akik a Művészcsoport (Kunstgruppe) tagjai voltak – feladata az volt, hogy örökítsék meg, amit a hadszíntereken láttak. Az ott készült műveikből rendszeresen egy alkotást át kellett engedniük, amelyekből Bécsben és Budapesten kiállítást rendeztek.* Az első ilyen tárlat Bécsben nyílt

meg 1915 végén, amit aztán 1916 januárjában a budapesti tárlat követett.

A másik típusú hadikiállítás a hazánkba betörő ellenség kiűzéséhez kapcsolódott. Ebből kettő volt, az első 1916-ban Lembergben, a galíciai győzelem emlékére, a második a rá következő évben Budapesten, mely az Erdélybe betörő román csapatok kiűzésének állított emléket.

A kiállítások célja egyértelműen a hátország tájékozta-

* A második Sajtóhadiszállás Kiállításáról a Trianoni Szemle 2017. január-júliusi számában írtunk.

tása volt a háborús eseményekről és mindenről, ami ehhez kapcsolódott, valamint meg kellett mutatni a részt vevő embereket, a főtisztektől a közlegényekig. Ezenkívül fontos cél volt a sebesültek és a hadiárvák támogatása. A kiállítások bevétele ezt a célt is szolgálta.

A SAJTÓHADISZÁLLÁS KIÁLLÍTÁSAI

A Sajtóhadiszállás első budapesti kiállítása a Nemzeti Szalonban nyílt meg 1916 januárjában, majd a következő év elején a második, szintén a Nemzeti Szalonban*. A harmadik budapesti kiállítás 1918 május-júniusában volt, de ennek rendezését nem a Nemzeti Szalon, hanem a Műcsarnok vállalta fel. Az épületben ekkor hadikórház működött, ezért a Szépművészeti Múzeum termeiben biztosítottak helyet a kiállítás számára. A művek száma itt jóval kevesebb volt, mint az előző kiállításokon. Ekkor 360 alkotást mutattak be. Az alkotók jórészt ugyanazok, akikkel már a korábbi kiállításokon is találkozhattunk. Itt a művek színvonalasabbak voltak. Ez annak is betudható, hogy az évek alatt a kezdetben szokatlan témák beépültek a művészek világába, megtalálták azt az összhangot, amely a művész karaktere és a témák közötti összehangolódást jelentette. Azt is tapasztalhatták, hogy a hadvezetésnek nincsenek különösebb elvárásai, nem elsősorban propaganda ízű képekben gondolkodtak, hanem elfogadták azt, amit a művész ábrázolásra alkalmasnak talált, így az alkotások is hitelesebbé váltak, mert helyet kaptak az egyéni látásmód. Ennek köszönhetően a kiállított művek a kor művészeti irányzatait is megjelenítették, és hogy ezt maga Hoen Miksa, a Sajtóhadiszállás parancsnoka is fontosnak tartotta. Így, mire a háború véget ért, sok művészből egészen jó hadifestő vált.

„A magyar művészek ezúttal is magasabb színvonalon állnak, mint az osztrákok, azonban az utóbbiak között is nem egy jelentős munkára bukkanunk. Így Graf Ludwig pasztelljei rendkívül finomak. Igaz, csak annyiban van közük a háborúhoz, hogy azon a helyen, amelyet ábrázolnak, valaha háború dúlt.”² – írta a harmadik kiállításról Bálint Aladár. A magyar művészek között Mednyánszky László a megszokott és kiemelkedő képi világot hozza. Mednyánszky önként vonult be és a háború végéig szorgalmasan rajzolta a katonákat, majd a műtermében igényes festményeket alkotott a vázlatai alapján. Életművében kiemelkedő helyet kapnak a háborúhoz kötődő alkotásai. Vaszary János ezen a kiállításon csak két kisebb művel jelentkezett, többek

között ekkor mutatta be a *Temetés az Uz völgyében* című képét. Zádor István változatlanul jelentős grafikai anyaggal képviseltette magát, a tőle megszokott igényességgel. A szintén grafikus Bató József egyik legdrámaibb művét, a *Hősi halál* című rajzát is ekkor láthatta a közönség. Márffy Ödön gazdag festőiséggel megalkotott képe, a *Wip-pach völgyében* a kiállítás szintén fontos alkotása. Csak annyiban háborús kép, hogy a lovak mellett pihenő katonák is megjelennek. A szobrászi anyag itt is, mint a többi kiállításon, jelen volt, csak ez is szerényebb mennyiségben. Ekkor állított ki először Sidló Ferenc, akinek a *Sebesült harcok* című műve kitűnően formált plasztika. Sidló mellett még más művészek is voltak, akik először szerepeltek a hadikiállításon. Rippl-Rónai József, aki bár korábban az Ernst Múzeumban már bemutatta az olasz fronton készült rajzait, erre a kiállításra is adott belőlük. Új szereplő volt még Vesztróczy Manó, Maróti Géza, Remsey Jenő, Báránszky E. László és Kubinyi Sándor is.

Margitsziget – főpavilon

A HADIKIÁLLÍTÁSOK

A Magyar Királyság területén az első világháborúban a hadieseményeket a polgári lakosság közvetlenül nem ismerhette meg, hiszen a frontok a Kárpátokon kívül húzódtak. Két kivétel volt, az orosz és a román betörés. A háború a keleti fronton gyors és győztes orosz előrenyomulással kezdődött, amit komoly áldozatok árán sikerült megállítani. Az orosz csapatok elérték a Kárpátokat, és Magyarország északkeleti határait is átlépték, amiről a felgyújtott sárosi falvak tanúskodtak. Azonban a gorlicei áttörést követően, 1915. május 2-ától néhány nap alatt sikerült ki-

* Bálint Aladár: A sajtóhadiszállás harmadik kiállítása. Nyugat, 1918. 12. szám

verni az ellenséges csapatokat és a frontvonalat több száz kilométerrel kelet felé tolni.

A második ilyen közvetlen tapasztalást az erdélyi román betörés jelentette 1916 őszén, az augusztus 27-i támadás

az új anyagból készült. Később még több színházat, iskolát és lakóépületet, múzeumot és templomot tervezett. Medgyaszay István 1915. március 15-én önkéntesként, ahogyan akkor nevezték, népfelkelőként vonult be hadnagyi

A lemergi főpavilon

után. A Monarchia csapatai a megszálló románokat rövid idő alatt kiűzték Erdélyből, majd Bukarestet is elfoglalták, ami miatt a román állam kénytelen volt különbékét kötni a Központi Hatalmakkal.

A LEMBERGI HADIKIÁLLÍTÁS ÉPÍTÉSZE

A gorlicei áttörés és az azt követő győzelem emlékére a felszabadított Lembergben hadikiállítást rendeztek, amelynek figyelemre méltó építészeti keretét is meg kellett tervezni és építeni. A főépítész Medgyaszay István (1877–1959) volt, aki Budapesten született, Bécsben Otto Wagner mesteriskolájában és a bécsi Műszaki Főiskolán tanult, majd szülővárosában a Műegyetem építész karán fejezte be tanulmányait 1904-ben. Ebben az évben kezdte meg a népművészet és a népi építészet tanulmányozását. A népművészet Medgyaszay építészetének egyik forrásává vált. Részt vett az induló Gödöllői Művésztelep tevékenységében. Az első megvalósult épületei a művésztelep két, műteremmel is rendelkező lakóháza volt.

1907-ben Medgyaszay Párizsba utazott, ahol Francois Hennebique irodájában a vasbeton-építészet legújabb eredményeit ismerhette meg. Itt véglegesítette a veszprémi színház tervét, amely az első olyan színházunk, mely ebből

rangban. *„Nagyon örülök, hogy részt vehetek a háborúban, a legszebb magyar feladatban, a Kárpátok védelmében”* – írta haza menyasszonyának. Ebben az évben került sor a háború kezdetén, 1914. szeptember 3-án elfoglalt galíciai város, Lemberg felszabadítására (amit a szövetséges csapatok 1915. június 22-én foglaltak vissza).

A LEMBERGI HADIKIÁLLÍTÁS

Medgyaszay István 1916. április 28-án kapta meg a kiállítás létrehozására szóló parancsot, és július 27-ére fejezték be az építkezést. A kiállítás hivatalos neve a „Császári és Királyi 2. Hadsereg Hadikiállítása” volt. A helyszíne egy lemergi park volt. A központi, méretében is legjelentősebb épületet Medgyaszay tervezte. Ez volt a főépület, amelyhez az utat két oldalról a zsákmányolt ágyúk szegélyezték. A bejárata fölött az „Oszthatatlan és elválaszthatatlan” felirat volt olvasható, valamint a szöveg fölött a magyar és osztrák címer is megjelent. Az épületbe a lábazati szint fölé vezető hídon lehetett bejutni. Itt a központi térben az uralkodó, Ferenc József szobra állt. Ezt a teret tamburos kupola fedte le, amely a legmagasabb volt a kiállítás építményei között, amit a császári korona díszített. Ettől két irányban háromhajós oldalszárnyak helyezkedtek

Margitszigeti főpavilon homlokzata

el. Az oldalszárnyak végeinél kilépve, a sétautak végén, az egyik oldalon a hadtápegület emeletes szögletes villaépülete állt, a másik oldalon pedig a mezőgazdasági pavilon nyolcszög alaprajzú, kettős tetejű, nyitott folyosón körbejárható épülete.

A kiállítás többi helyszínét más építészek tervezték. A „Lábadozó épületet” Otto Schönthal, a Vöröskereszt pavilonját Medgyaszay Gyula tervezte. A hadiépítést is egy külön épületben mutatták be, amelyet Maróthy Kálmán őrnagy tervei alapján valósítottak meg. Az együtteshez természetesen egy vendéglő is tartozott, amit a bécsi építész, Schönthal tervezett. A hadikiállítás célja egyértelműen az ünnepi megemlékezés volt a háború egy nagyon jelentős és sikeres eseményéről. Azt már a kezdetben tudták, hogy ez csak egy ideiglenes építészeti együttes, ezért bár nagyon jelentős szellemi és fizikai energiát kötött le, de ez az ideiglenesség az anyagválasztásban is megjelent. Az épületek nyírfarönkökből, deszkából készültek, a tetőket pedig kátránypapírral fedték le. A házak ötletes, fából ácsolt szerkezete és deszkával borított falai közel álltak a népi építészeti megoldásaihoz, amit az orom- és szegélydeszkák fűrészelt motívumai még hangsúlyosabbá tettek. (Az itt megjelenő formai és szerkezeti megoldásokat Med-

gyaszay István később is alkalmazta.) Az építésvezető Kotsis Iván volt. A kivitelezést katonák és hadifoglyok végezték, akik között természetesen szakképzett munkások is voltak. A július 27-én átadott épületek áthelyezésére Bartha Albert vezérkari alezredes már 1916. augusztus 9-i parancsában utasítást adott. A 2. hadsereg hadikiállításának új helye pedig a magyar főváros, Budapest lett.

JÓZSEF FŐHERCEG ERDÉLYI HADIKIÁLLÍTÁSA A MARGIT-SZIGETEN

Medgyaszay István kapta azt a feladatot, hogy a szétszedett épületeket szállíttassa el és építse újra Budapesten, a Margit-szigeten. A budapesti hadikiállítás célja összetettebb volt, mint a lebergié. Az változatlanul megmaradt, hogy a hátszágban élőket megismertesse a háborúval. Ennek feltűnő eleme volt, hogy az idelátogatókat háborús kép fogadta, lerombolt házat, gránátölcser, ágyúállást és felrobbantott hidat, sőt egy zsákmányolt tankot is láthatnak. Ezenkívül fontos cél volt, hogy a bevételeket az Erdélybe betörő román csapatok okozta károk enyhítésére fordítsák.

A KIÁLLÍTÁS ÉPÜLETEI

A Margit-szigeten az első kiállítás 1917. szeptember 15-én nyílt meg. A kiállítás nagy szenzáció volt. A *Front* című tábori hetilap 1917. szeptember 16-i teljes számát ennek a témának szentelte. „Múlt szombaton dé-lután nyitotta meg Augustza főhercegasszony a királyné képviselőjében a kiállítást.” – írták.

Zita királyné nem tudott személyesen részt venni, aki a kiállítás fővédnöke volt, azonban az esemény jelentőségét mutatja, hogy jelen volt báró Szurmay Sándor honvédelmi miniszter és Bartha Albert vezérkari alezredes. A Margit-szigeten tíz pavilont állítottak fel. A főépí-

Medgyaszay István

tész természetesen Medgyaszay István mérnök, főhadnagy volt. Közreműködött még a testvére, Medgyaszay Gyula és Kotsis Iván. Medgyaszay terve alapján készült a lebergi Főpavilon újból megépített, a kiállítás központi

épülete, amely előtt József főherceg szobra állt. Az épülethez vezető utat itt is zsákmányolt ágyúk szegélyezték. Azonban fontos változások is megjelentek. A császári korona helyett a Főépület kupoláját a magyar Szent Korona díszítette. A kupolacsarnokban IV. Károly király szobrát állították fel, amivel nemcsak személyi, hanem szemléletbeli változást is kifejeztek a rendezők. Az idős Ferenc József 1916. november 21-én meghalt, és utódja, IV. Károly – akit

1916. december 30-án koronáztak magyar királlyá – komolyan gondolt a háború befejezésére. A főépület mögötti parkban Zita királyné és Augustza főhercegnő szobrai álltak. Ezekből látható, hogy a Főpavilon első sorban a dinasztikus kultuszt szolgálta. Nemcsak a szobraival, hanem itt állítottak ki olyan tárgyakat, mint József főherceg fegyverei és használati tárgyai. A tíz pavilonból volt olyan,

amely Lembergben is szerepelt, mint a hadtápló és a Vöröskereszt épülete. Az ottani mezőgazdasági pavilon a Margitszigeten kissé alacsonyabb lett és itt a „Tatár kioszk” nevet kapta. Az elnevezés arra utalt, hogy itt állították ki a magyar fogságba esett orosz szolgálatban harcoló tatárok által készített kis tárgyakat, amelyeket Kunos Ignác orientalista tudós gyűjtött össze. Fából faragott használati tárgyak, állatfigurák, hangszerek és házmodellek is láthatóak voltak, amiket a hadifoglyok árusítottak is. A tíz pavilonból hat új, Lembergben nem szereplő épület volt. Ezek közül a legjelentősebb az ún. „Múcsarnok”, amelynek, mint a neve is mutatja, kiállítási funkciója volt. A Duna partjával párhuzamosan helyezkedett el. Az épület két egymást merőlegesen metsző földszintes épületszárnyból állt. A déli szárny közepén egy monumentális, toronyszerű kapuépítmény állt, három ajtóval. A torony kettős ereszével és csúcsos gúlatejével keleties hatást keltett. Medgyaszay itt is felhasználta a népművészetből származó motívumokat az ereszdeszkák fűrészelt szélmotívumaiban. Az építész ezeket a díszítményeket később is szívesen használta. Az épület belsejében kiváló művészek, többek között Kisfaludi Stróbl Zsigmond, Medgyessy Ferenc, Mednyánszky László, Pásztor János, Sidló Ferenc és Zala György műveit tekinthették meg a látogatók. Itt is helyet kaptak a közönség szórakoztatásáról gondoskodó épületek, mint a vurstli, a színpad, a mozi, és

természetesen vendéglátásról is gondoskodtak. Az étterempavilonban az építész egyszerű szerkezetet alkalmazott, összetámasztott szarufák adták a szerkezet vázát. A teret itt ponyvával fedték le. A szórakoztatást szolgálta az a játék, amikor a hadiszállításból meggazdagodott embereket szimbolizáló bábukat egy sínen, egy kar tekerésével lehetett a *Börtön* feliratú célba eljuttatni. Bár a budapesti lakosság közvetlenül még nem érezte a harci cselekményeket – nemso-kára ez is bekövetkezik – azonban szinte minden családban volt olyan, aki részt vett a harcokban. Az élelmszertartalékok is kimerültek, a mezőgazdasági munkások jelentős része a fronton teljesített szolgálatot, emiatt már 1916 végén a fővárosban bevezették az alapvető élelmiszerekre a jegyrendszert.

A kiállítás októberben bezárt, majd a következő évben, 1918 májusától novemberig volt újra látogatható. Változást részben a gazdagabb néprajzi anyag szerepeltetése jelentett. Az 1917-es évben csak egy néprajzi pavilon volt, a Tatár kioszk. 1918-ban a szerbiai katonai főkörmányzóság is bemutatkozott. Bemutatták a terület gazdaságát, az ott zajló építkezéseket. Felépítettek a Margit-szigeten egy szerb kocsmát és egy halászkunyhót, továbbá a szerb népművészetet és háziipart is megismerhették a látogatók. A kiállítás érdekes újdonsága volt az eszperantó nyelv népszerűsítése.

Novemberben a hadikiállítás épületeit lebontották – kísérteties összhangban a történelmi eseményekkel –, és csak a fényképekről idézhetjük fel, milyen is volt ekkor a Margitsziget egy része.

A hadikiállítások a Nagy Háborúról szóltak. A Sajtóhadiszálláson született művek száma szinte megbecsülhetetlen. Azt tudjuk a harmadik kiállítás katalógusának előszavából, hogy a beszolgáltatott képzőművészeti alkotások száma 9000 volt. Ezek azok, amit a begyűjtőhelyeken kéthetente átvettek a művésztől. Azonban ennél jóval több képzőművészeti alkotás született. Ezen művek jó részét száz éve nem látta senki, hiszen a kiállítások után raktárakba kerültek. Másik részüket, amelyek az alkotóknál maradtak, valószínűleg a művészek leszármazottjai őrzik. Az pedig, hogy ez a világ, amelybe a művészek a háború révén belecsöppentek, hogyan él tovább, szintén feltáró kutatást igényel.